

Journal of Urban Environmental Planning and Development

Vol 4, No 14, Summer 2024

p ISSN: 2981-0647 - e ISSN: 2981-1201

Journal Homepage: <http://juep.iaushiraz.ac.ir/>

Research Paper

Research in Architectural Design Patterns in The Development of the Urban Environment; Importance, Necessity and Practical Examples in Islamic Teachings

Mohammad Sharifani: Associate Professor, History and philosophy of education, Allameh university, Tehran Iran.

Mohammad Marefat * Assistant Professor, Shia studies, Tehran North Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 2023/12/31 **PP** 103-114 Accepted: 2024/11/07

Abstract

Islam, as a divine law guaranteeing human prosperity, has established principles and guidelines to purify beliefs and actions, steering individuals away from futile desires and guiding them toward purposeful living. This article aims to analyze the importance, necessity, and practical examples of Islamic architectural patterns, which contribute to healthy lifestyles, improved work relations, enhanced engineering services, and the prevention of deviations. The research employs a descriptive and analytical method, with data collected from library sources and online materials. The key Islamic architectural patterns include adherence to correct beliefs, divine values, Islamic identity, attention to spiritual dimensions of humans, avoidance of extravagance, ostentation, and imitation of Western culture, consideration of nature, the sanctity and spaciousness of housing, building durability, respect for citizens' rights, attention to children, the elderly, and the disabled, preservation of privacy and sanctity, and compliance with building facade regulations. Islam, through its unique criteria for suitable housing, ensures both worldly and spiritual prosperity. However, imitation of Western architecture has inflicted damage on Islamic architecture. Engineers, by utilizing Islamic teachings and drawing inspiration from the architectural heritage of Muslims, can mitigate these damages. The role of cultural developers and religious scholars in reviving the identity of Islamic architecture is crucial. Emphasizing these criteria highlights the grandeur of Islamic culture and the preservation of human dignity.

Keywords: Architecture, architectural design patterns, urban environment, practical examples, Islamic teachings.

Citation: Sharifani, M., Marefat, M. (2024). **Research in Architectural Design Patterns in The Development of the Urban Environment; Importance, Necessity and Practical Examples in Islamic Teachings**, *Journal of Urban Environmental Planning and Development*, 4(14), 103-114.

© The Author(s) **Publisher:** Islamic Azad University of Shiraz

DOI:

Extended Abstract

Introduction

Islam as the law that guarantees human happiness, has set certain principles and rules to purify people's beliefs and actions, which frees people from vain desires and useless thoughts, and guides them to a purposeful life. The purpose of this article is to recognize and analyze the importance, necessity and practical examples of architectural design patterns in Islamic teachings. Conducting targeted scientific research in order to explain architectural design patterns based on Islamic teachings will lead to a healthy lifestyle, improvement of working relationships, prosperity of engineering services and avoidance of deviations.

Methodology

The research method in this research is descriptive and analytical, and its contents are collected in a library and using internet resources.

Results and discussion

The most important patterns of architectural design that are more consistent with Islamic teachings are: using correct beliefs, relying on divine values and paying attention to Islamic identity, paying attention to the spiritual and spiritual dimension of man, avoiding luxury and aristocracy, avoiding showing off, seeking fame and boasting in Building construction, paying attention to nature, wind and sun, paying attention to the sanctity and importance of housing, paying attention to the size of housing, the importance of building strength, accuracy in

apartment building and living in apartments, the importance of the value of modesty, preserving privacy and sanctity, preserving the value of privacy, observing the rights of citizens, paying attention To children, the elderly and the disabled, avoiding the vices of citizenship, respecting people's rights, not respecting the neighbor's property, observing the rules of openings and windows, not imitating the western culture and paying attention to the rules of the facade of the building.

Conclusion

The religion of Islam, which has plans for human happiness and success in various dimensions, has not overlooked architecture and its position and has provided various recommendations in this regard. The verses of the Quran and the traditions of the infallibles (PBUH) show the importance and necessity of architecture and the models derived from it in Islam. Islam explains the unique indicators of suitable and suitable housing for a Muslim man, paying attention to each of them ensures human happiness in this world and the hereafter. Paying attention to these indicators and its practical examples well indicates the awakening of Islamic identity and the protection of human values in it. This type of architecture, which took on a more objective existence with the advent of Islam, gradually suffered serious damage due to familiarity with western culture and its imitation. In this direction, engineers should take into account Islamic teachings and model the architecture of the past Muslims, and reduce the resemblance to the infidels and the dominance of western architecture..

فصلنامه برنامه ریزی و توسعه محیط شهری

دوره ۴، شماره ۱۴، تابستان ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۰۶۴۷-۲۹۸۱ شاپا الکترونیکی: ۱۲۰۱-۲۹۸۱

Journal Homepage: <http://juep.iaushiraz.ac.ir/>

مقاله پژوهشی

پژوهشی در الگوهای طراحی معماری در توسعه محیط شهری؛ اهمیت، ضرورت و نمونه‌های کاربردی در تعالیم اسلامی

محمد شریفانی: دانشیار، تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه علامه، تهران، ایران.

محمد معرفت: استادیار، شیعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰ صص ۱۱۴-۱۰۳ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸

چکیده

اسلام به‌عنوان شریعتی که سعادت بشر را تضمین می‌کند، اصول و قواعدی برای پاکسازی اعتقادات و اعمال ارائه کرده که افراد را از امیال بیهوده دور و به زندگی هدفمند هدایت می‌کند. هدف این مقاله، تحلیل اهمیت، ضرورت و نمونه‌های کاربردی الگوهای معماری اسلامی است که می‌تواند به سلامت سبک زندگی، ارتقای روابط کاری، شکوفایی خدمات مهندسی و دوری از انحرافات کمک کند. تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی انجام شده و داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی گردآوری شده‌اند. مهم‌ترین الگوهای معماری اسلامی شامل باورهای صحیح، ارزش‌های الهی، هویت اسلامی، توجه به ابعاد روحی انسان، پرهیز از تجمل‌گرایی، خودنمایی و تقلید از فرهنگ غرب، اهمیت طبیعت، قداست و وسعت مسکن، استحکام بنا، رعایت حقوق شهروندی، توجه به کودکان، سالمندان و معلولان، حفظ حریم‌ها و محرمیت و رعایت ضوابط نمای ساختمان است. اسلام با ارائه شاخص‌های متمایز مسکن مناسب، سعادت دنیوی و اخروی را تضمین می‌کند. با این حال، تقلید از معماری غرب، آسیب‌هایی به معماری اسلامی وارد کرده است. مهندسان با بهره‌گیری از تعالیم اسلامی و الگوگیری از گذشته معماری مسلمانان، می‌توانند از این آسیب‌ها جلوگیری کنند. نقش فرهنگ‌سازان و علمای مذهبی در احیای هویت معماری اسلامی بسیار مهم است. توجه به این شاخص‌ها نشان‌دهنده عظمت فرهنگ اسلامی و حفظ منزلت انسانی است.

واژه‌های کلیدی: معماری، الگوهای طراحی معماری، توسعه محیط شهری، نمونه‌های کاربردی، تعالیم اسلامی.

استناد: شریفانی، محمد و معرفت، محمد (۱۴۰۳). پژوهشی در الگوهای طراحی معماری در توسعه محیط شهری؛ اهمیت، ضرورت و نمونه‌های کاربردی در تعالیم اسلامی. فصلنامه برنامه‌ریزی و توسعه محیط شهری، ۴۴(۱۴)، ۱۰۳-۱۱۴.

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شیراز

DOI:

© نویسندگان

مقدمه

در طول دوران تاریخ، نظریه‌پردازان همواره در فکر ایجاد جامعه‌ای بوده‌اند که در آن زشتی‌ها و ناهنجاری‌ها زدوده، و زیبایی‌ها و هنجارها حکمفرما شود. آن‌ها برای دستیابی به این هدف و تحقق چنین جامعه‌ای مقررات و قوانینی نیز وضع کرده‌اند تا اعضای جامعه در زندگی فردی و اجتماعی خود و شیوه بهره از زیستگاه موجودات و ارتباط با افراد بشر، راه درست و هدایت را بیمایند و از انحراف، گمراهی و تجاوز به حقوق دیگران بپرهیزند؛ از این‌رو دین اسلام نیز به عنوان شریعت تضمین‌کننده سعادت بشر، برای پاکسازی اعتقادات و اعمال انسان‌ها اصول و قواعد خاصی را تعیین کرده که افراد را از امیال پوچ و اندیشه‌های بیهوده رها می‌سازد، و به زندگی هدفدار رهنمون می‌سازد.

در حال حاضر با توسعه فزاینده اطلاعات از راه فناوری‌های نو، متفکران درصددند در راستای انتقال فرهنگ خود و جهانی نمودن آن، از انواع شیوه‌ها و ترفندها بهره‌برداری کنند؛ بنابراین، شایسته است تا دین مبین اسلام، که دینی جامع، خاتم و سرشار از آموزه‌های غنی است و سعادت فرد و جامعه در گرو پیروی از آن قرار دارد، با بهترین شیوه‌ها و روش‌ها و با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین، زیبایی‌های زندگی دینی و ارزش‌های اسلامی بویژه الگوهای طراحی معماری را به جهانیان و فطرت‌های بیدار عرضه نماید.

شوربختانه معماری اسلامی در شهرسازی در حال فراموش شدن است. اگر از بسیاری از افراد پرسیم معماری اسلامی چیست. شاید تنها پاسخی که بدهند این باشد که ساختن ساختمانی شبیه مسجد یا حرم یا حسینیه؛ در حالی که شهرسازی اسلامی بر احترام به سنت‌ها و آداب، رعایت حیا و پرهیز از تحمل‌گرایی، آشرافی‌گری، خودنمایی و شهرت‌طلبی بنا شده است؛ همچنین عدم ایجاد مزاحمت و دوری از اشرافیت، در شهرسازی بیانگر معماری اسلامی است.

از دیگر خصوصیات معماری اسلامی آمیختگی هنر، فن، علم و حکمت با هم است، و جدایی میان این‌ها وجود ندارد؛ برخلاف معماری مدرن که راه صنعت از معماری، و راه هر دو از علم، و راه هر سه از حکمت، بویژه حکمت الهی جدا شده است (Shahriyari Nasab, 2015). بایسته است مهندسان و مسؤولان شهرسازی، به الگوهای معماری اسلامی، که هویت ملی و فرهنگی این سرزمین است توجه بیشتری کنند و گام‌های محکمی در راستای احیای آن بردارند؛ چراکه الگوهای طراحی معماری، به مهندسان کمک می‌کند تا از بین گزینه‌های موجود، طرح‌هایی را انتخاب کنند که شایستگی استفاده درست و دوباره از سیستم را بالا می‌برند و از انتخاب طرح‌های نامناسب پیشگیری می‌کنند؛ به تعبیر ساده، الگوهای طراحی به مهندسان طراح کمک می‌کند تا طرح مناسب را در جهت توسعه محیط شهری سریع‌تر بیابند.

گفتنی است به آثار و کتاب‌هایی که بتواند با در نظر گرفتن تخصص افراد و نیازهای صنفی آن‌ها، الگوهای طراحی معماری را بر اساس تعالیم اسلامی آموزش دهد، کمتر توجه شده و نیاز به تدوین آن‌ها محسوس و روشن است. این نیاز، ما را بر آن داشت تا با در نظر گرفتن شرایط مهندسی موجود، این مقاله را تدوین کنیم که در آن، الگوهای طراحی معماری از منظر قرآن کریم و عترت طاهرین (ع) مطابق با فتاوا و استفتائات فقیهان با عباراتی ساده، روان و اصطلاحات مأنوس، همراه با برخی از نمونه‌های کاربردی بیان شده است؛ همچنین در تدوین این اثر، مسائل مستحدثه مهندسی نیز مورد توجه قرار گرفته است.

باید گفت انجام تحقیقات هدفمند علمی در راستای تبیین الگوهای طراحی معماری در توسعه محیط شهری بر اساس تعالیم اسلامی، به سلامت سبک زندگی، ارتقای روابط کاری، شکوفایی خدمات مهندسی و دوری از انحرافات منجر خواهد شد؛ بنابراین، شایسته است مهندسان معمار قبل از فعالیت فنی مهندسی از این امور اطلاع کافی داشته باشند.

الگوهای طراحی معماری

الگوها، راه‌حل‌های اثبات شده انتزاعی هستند که برای حل مشکلات ویژه‌ای ایجاد شده‌اند؛ مشکلاتی که بارها در پروژه‌های گوناگون به شکل‌های مختلف رخ داده است. غالباً الگوهای طراحی نتیجه تجربیات فقط یک یا چند نفر نیستند؛ بلکه از تجربیات انسان‌های زیادی در طول سال‌ها به دست آمده‌اند که برای تحقق بیشترین انعطاف‌پذیری، توسعه‌پذیری و قابلیت استفاده مجدد، با آن‌ها سروکار داشته‌اند. الگوهای طراحی، جلوه‌ای عملی و کاربردی از راه‌حل‌هایی هستند که بشر از آزمایش‌ها و تجربیات موفق خود به دست آورده است.

نگاهی به معماری گذشته نشان می‌دهد در هر سرزمین با توجه به فرهنگ، آیین، رسوم و اقلیم، الگوهای خاصی از معماری وجود داشته است؛ ولی در دوران معاصر، هرچند شاهد دگرگونی‌های وسیع در زمینه طراحی و ساخت بناها هستیم، اما ترویج فرهنگ غیر اسلامی و نگاه معماری غربی بر طراحی بناهای جدید، تأثیرات نگران‌کننده‌ای را به ارمغان آورده است.

نباید فراموش کرد که پدیده طراحی، فرایندی بسیار پیچیده، چند بعدی و کاملاً تخصصی است؛ از همین‌رو است که طراحان، اغلب به صورت گروهی کار می‌کنند که هر فرد نقشی تخصصی بر عهده دارد؛ بنابراین، برای احیا و ترویج الگوهای طراحی معماری اسلامی، تشکیل کمیته‌هایی شامل فقیه، مهندس ساختمان، معمار و متخصص امور فرهنگی، امری ضروری بوده و می‌تواند در این زمینه ثمربخش باشد.

در ادامه درصدد معرفی برخی از شاخص‌ها و الگوهای طراحی معماری در توسعه محیط شهری هستیم که مطابقت بیشتری با فقه و آموزه‌های اسلامی دارند؛

۱. به‌کارگیری باورهای درست

رفتارهای انسان بر اساس باورها و اعتقادات او ساخته می‌شود. بایسته است مهندسان بینش استواری به طبیعت و بشر از نظرگاه دین داشته باشند، تا بتوانند آن‌ها را در برنامه‌ریزی، طراحی و ساخت‌وساز در نظر بگیرند. برخی از آنچه را که یک مهندس مسلمان باید بداند و بر اساس آن عمل کند عبارتند از:

أ. بایست خداگرا بود؛ نه غرب‌گرا، شرق‌گرا و سرمایه‌گرا.

ب. در شهر اسلامی، ظلم و تعدی برای همه تخلف به شمار می‌رود و محور امور برای همگان عدالت است.

ج. توسعه محیط شهری باید همراه با توسعه اخلاق باشد و هر طرحی که به باورهای معنوی آسیب بزند، مردود است.

د. عالم هستی در دست انسان امانت است و برای تصرف در این امانت، باید امانتدار بود.

هـ. باید از تجربه دیگران بهره برد. بنا بر روایت «أَعْلَمُ النَّاسِ مَنْ جَمَعَ عِلْمَ النَّاسِ إِلَى عِلْمِهِ» (Sadoogh, 1413: 4/395)، داناترین انسان کسی است که دانش دیگران را به دانش خود بیفزاید (Gharaati, 2014: 26-28).

۲. تکیه بر ارزش‌های الهی و توجه به هویت اسلامی

در مسکن و شهرسازی باید شعائر الهی (نشانه‌ها و علائم دینی) را برجسته ساخت. بنا بر آیه «وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ»^۱ هر کس شعائر الهی را بزرگ شمارد، این کار نشانه تقوای دل‌ها است.

از آن‌جا که امروزه در پی ترویج فرهنگ و معماری غرب، نوعی بی‌هویتی و ازخودبیگانگی در ساخت مسکن حاکم است، شایسته است با تمسک به ارزش‌های الهی و توجه به هویت اسلامی، هویتی تازه و نو به معماری شهرها داده شود. این مهم، نیاز به همکاری همه نهادهای مرتبط دارد؛ از این‌رو رسانه‌های جمعی با نشر ارزش‌های اسلامی به تبلیغ الگوهای طراحی معماری اسلامی بپردازند و آسیب‌های تهاجم فرهنگ غربی را به مردم یادآور شوند.

در این بین، مسئولیت مهم بر عهده فارغ‌التحصیلان رشته معماری است که در نقشه‌های ساختمان‌ها، نهایت تلاش خود را در حفظ ارزش‌های الهی داشته باشند؛ همچنین به دلیل اهمیت عملی کردن مقررات شرعی اسلام در بنای مسکن ضروری است از افراد آگاه به مسائل دینی بهره‌مند شوند. (Elahizadeh, 2014: 35-52).

۳. توجه به بعد روحی و معنوی انسان

در ساخت شهر و مسکن باید به بعد روحی و معنوی انسان توجه کرد؛ چراکه انسان ترکیب یافته از جسم و روح است. اگر در طرح‌ها فقط توجه به جسم انسان داشته باشیم، بعد اصلی را نادیده گرفته‌ایم. اگر از آفریدگار و معنویت غفلت بورزیم، به اشاعه فساد یاری رسانده‌ایم؛ از همین‌رو است که خداوند سبحان در آیه «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ»^۲ می‌فرماید: فساد در خشکی و دریا به دلیل کارهایی که مردم انجام داده‌اند آشکار شده است (Gharaati, 2014: 30).

۴. پرهیز از تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری

تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری زمینه‌ساز آسیب‌های اجتماعی است و سبک زندگی اسلامی را نابود می‌کند؛ چراکه توسعه فرهنگ اشرافی‌گری و تجمل‌خواهی زمینه‌ساز بی‌عدالتی و فساد اداری و اقتصادی خواهد بود.

از مصادیق تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری را می‌توان ساختمان‌سازی بیش از حد نیاز دانست که بنا به فرموده رسول خدا (ص) در روایت «مَنْ بَنَى بِنَاءً أَكْثَرَ مِمَّا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ، كَانَ عَلَيْهِ وَبَالٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (Beyhaghi, 1423: 13/221) وبال انسان در روز قیامت خواهد بود.

تجملات، افزون بر این‌که منجر به غرور و تکبر ساکنان می‌شود، افراد کم‌توان را سرگردان و سرکش می‌سازد (Gharaati, 2014: 29). بر اساس آیه «يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ»^۳، هنگامی که مردم، قارون را همراه با جواهرات و اشیای تجملاتی می‌دیدند، آهی می‌کشیدند و با حسرت می‌گفتند: ای کاش ما هم مثل آنچه به قارون داده شد داشتیم! حقیقتاً که او از دنیا بهره‌ای بزرگ دارد.

«تجمل‌گرایی‌ها، چشم‌وهم‌چشمی‌ها و خریدن چیزهای غیر لازم، همگی از موارد اسراف است. وسایل تجملات، وسایل آرایش، میلان خانه، تزئینات داخل خانه، این‌ها چیزهایی است که ما برای آن‌ها پول صرف می‌کنیم. پولی که می‌تواند در تولید مصرف شود، سرمایه‌گذاری شود،

۱. حج (۲۲)، ۳۲.

۲. روم (۳۰)، ۴۱.

۳. قصص (۲۸)، ۷۹.

کشور را پیش ببرد، به فقرا کمک کند، ثروت عمومی کشور را زیاد کند. باید کمک کنیم کشور پیش برود. اگر همین پولی که صرف این تجملات می‌شود، در تولید برای خودشان به کار بیندازند، در کارخانجات سهیم شوند و تولید کنند، باز برای کشور مفید است. این‌ها حرف دین است. قرآن کریم می‌فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا؛ بخورید و بیاشامید؛ ولی زیاده‌روی نکنید». در آیه شریفه دیگر می‌فرماید: «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ؛ اسراف نکنید؛ خداوند، اسراف‌کنندگان را دوست ندارد». روایات فراوانی نیز در این زمینه وجود دارد. در روایت دارد کسی میوه‌ای را خورد و نیمی از میوه ماند، آن را دور انداخت. امام صادق(ع) به او نهیب زد: اسراف کردی! چرا انداختی؟ (Ebnehayyoon, 2/115: 2006) در روایت هست که از هسته خرما استفاده کنید (Sadoogh, 1983: 1/11). خرده‌های نان (باقیمانده سفره) (Koleyni, 1407: 6/300) را استفاده کنید.^۳

۵. پرهیز از خودنمایی، شهرت‌طلبی و فخرفروشی در ساختمان‌سازی

آموزه‌های دینی بشدت با خودنمایی، شهرت‌طلبی و فخرفروشی مخالف است؛ این مطلب به وضوح در روایات و سیره معصومان(ع) قابل مشاهده است. بنا بر فرموده پیامبر اعظم(ص)، هرکس خانه‌ای را برای خودنمایی و شهرت‌طلبی بنا کند، در روز رستاخیز آن خانه را تا طبقه هفتم زمین به دوش حمل خواهد کرد؛ آن‌گاه به شکل حلقه‌ای از آتش طوق گردنش می‌شود؛ سپس او را با آن حال به آتش جهنم می‌اندازند. راوی می‌گوید: پرسیدیم: یا رسول الله! در چه حالتی خانه برای خودنمایی و شهرت‌طلبی محسوب می‌شود؟ پیامبر اکرم(ص) فرمود: اگر خانه بیش از اندازه حاجتش باشد، یا آن‌را برای فخرفروشی بسازد (Sadoogh, 1406: 281). در طراحی و ساخت مسکن نیز در پی فخرفروشی نباشیم. قرآن مجید در آیه «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا»^۴ می‌فرماید: سرای آخرت را فقط برای کسانی قرار می‌دهیم که دنبال برتری‌جویی و فساد در زمین نباشند. بر اساس این آیه که در انتهای داستان قارون آمده، هرگونه فخرفروشی و برتری‌جویی، باعث تباهی در دنیا و بدبختی در آخرت است. با این حال، بسیاری از افرادی که در طرح‌های معماری و ساختمان‌سازی، دنبال کارهایی هستند که خودی نشان دهند تا توجه دیگران را به خود جلب کنند؛ البته اگر مهندسی با خلاقیت و نوآوری و کار بهتر، از دیگران سبقت بگیرد، این امر پسندیده و ارزشمند است (Gharaati, 2014: 30-31).

۶. توجه به طبیعت، باد و خورشید

یکی از نکات مورد تأکید اسلام، بهره از طبیعت جهت سلامت روان و نیز برای تفکر در آن، برای فزونی ایمان به پروردگار جهان است. امام صادق(ع) در روایت گرانقدر «لَا تَطِيبُ السُّكْنَى إِلَّا بِثَلَاثٍ: الْهَوَاءِ الطَّيِّبِ، وَالْمَاءِ الْغَزِيرِ الْعَذْبِ، وَالْأَرْضِ الْخَوَّارَةِ» (Al-harrani, 1404: 320) سکونت را با سه ویژگی «هوای خوش، آب فراوان گوارا و زمین حاصل‌خیز» مطلوب دانسته است. در معماری سنتی ایران، بسیاری از این ویژگی‌ها را می‌توان یافت؛ در آن معماری، ارتباط با عناصر طبیعت به وضوح دیده می‌شود؛ در واقع، حیاط فضایی خرم و سبز بود، که نور و هوای مطبوع را برای اهل خانه فراهم می‌کرد. در خانه‌های سنتی ایران، با استفاده از انرژی باد و خورشید، و توجه به معیارهای بومی در به‌کارگیری سیستم‌هایی شامل گنبد، سرداب و بادگیر، نه تنها فضایی دلنشین برای ساکنان اتاق‌ها به ارمغان می‌آمد، بلکه استفاده از انرژی‌های فسیلی نیز کاهش می‌یافت.

بهره‌مندی از نور خورشید در تندرستی انسان تأثیرگذار است. امروزه اگر در بعضی از ساختمان‌ها برق قطع شود تبدیل به تاریکخانه‌ای می‌شوند. زیست در فضاهای تاریک در سلامتی جسم و روح ساکنان خانه اثر منفی دارد (Gharaati, 2014: 54). قرآن کریم در آیه «وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَرَاوُرُّ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرُّصُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ»^۵ ثمونه رحمت و لطف خود را به اصحاب کهف، نور غار بیان می‌کند.

۷. توجه به قداست و اهمیت مسکن

مسکن یکی از نعمت‌های خداوند است. خداوند متعال در آیه «اللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا»^۶ می‌فرماید: خدا برای شما خانه‌ها پتان را مایه آرامش قرار داد. در مقابل، آوارگی و بی‌خانمانی نیز رنج، سختی و عذاب به‌شمار می‌رود؛ از همین‌رو است که خداوند متعال در آیه «قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيَهُونَ فِي الْأَرْضِ»^۷ به حضرت موسی(ع) گفت: این سرزمین چهل سال بر آن‌ها به سزای گناهانشان حرام شد؛ در این مدت، در بیابان سرگردان خواهند بود.

۱. اعراف (۷)، ۳۱.

۲. انعام (۶)، ۱۴۱.

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، تاریخ ۱۳۸۸/۰۱/۰۱.

۴. قصص (۲۸)، ۸۳.

۵. کهف (۱۸)، ۱۷.

۶. نحل (۱۶)، ۸۰.

۷. مائده (۶)، ۲۶.

۸. توجه به وسعت مسکن

از مواردی که در اسلام توجه خاصی به آن شده، خانه بزرگ است. در کلام اولیای الهی و بزرگان دین، از جمله خوشی‌ها در دنیا که نشانه سعادت انسان است، خانه وسیع معرفی شده است. هنگامی که از امام موسی کاظم (ع) درباره خوشی‌های دنیا سؤال شد، حضرت فرمود: از خوشی‌های دنیا وسعت منزل است (Barghi, 1992: 2/611). اهمیت این موضوع به حدی است که رسول اکرم (ص) در دعای «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَ وَسَّعْ لِي فِي دَارِي وَ بَارِكْ لِي فِي رِزْقِي» (Payandeh, 1382: 248)، از پروردگار سبحان، خانه وسیع طلب فرمود. آنچه در این گونه روایات درباره وسعت خانه و تقاضای مسکن بزرگ از پروردگار متعال بیان شده، به مفهوم دارا بودن منزل تجملی و اشرافی نیست؛ بلکه به مفهوم تقاضای خانه شخصی و در حد احتیاج و عرف است؛ در واقع، وسعت خانه به حسب تعداد اعضا و میزان رفت‌وآمد مهمانان تفاوت دارد؛ برای نمونه، امروزه زندگی کردن یک خانواده ۴ یا ۵ نفره در آپارتمان ۴۰ متری سخت است؛ حال اگر این خانواده از خالق سبحان تقاضای خانه ویلایی ۱۵۰ یا ۱۷۰ متری کند، معنایش گرایش به تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری نیست؛ به دیگر سخن، هدف اسلام آن است که خانه، محلی برای آسایش و آرامش اعضای خانواده باشد؛ در واقع، مسکن در اسلام بسته به نیاز است، و مسلمانان از ساختن مسکنی که افزون بر نیاز باشد منع شده‌اند. امام صادق (ع) در روایت «مَنْ بَنَى فَوْقَ مَا يَسْكُنُهُ كَلَفَ حَمْلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (Al-hor al-ameli, 1409: 5/338) فرمود: هرکس ساختمانی بیش از اندازه نیازش بسازد، روز قیامت به حمل آن وادار خواهد شد (Elahizadeh, 2014: 35-52).

۹. اهمیت استحکام بنا

استحکام و دقت در ساختن بنا در اسلام، از اهمیت بالایی برخوردار است. در قرآن کریم از قول ذوالقرنین درباره سدی که بنا نمود، در آیه «هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي؛ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءً»^۱ چنین حکایت شده است: این از رحمت پروردگار من است؛ اما هنگامی که وعده پروردگار فرا رسد، آن را در هم می‌کوبد. این بدان معنا است که استحکام این سد، به گونه‌ای است که هیچ چیز جز امر پروردگار نمی‌تواند آن را تخریب کند. پیامبر اکرم (ص) در روایت «إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلًا فَلْيَتَّقِنَهُ» (Payandeh, 1382: 197) می‌فرماید: هرکدام از شما که کاری را انجام می‌دهد، آن کار را با استحکام انجام دهد.

اگر ساختمان و بنا از استحکام مناسب برخوردار نباشد، احتمال خراب شدن آن بیشتر است؛ از این رو با ایجاد خرابی و ریزش، باعث خسارت یا تلفات می‌شود؛ همچنین به دلیل خطر آفرین بودن آن، در بسیاری از موارد، امنیت و آرامش از ساکنان، سلب خواهد شد؛ این امر، با آرامش بخشی مسکن تعارض دارد.

محکم‌سازی بنا، افزون بر فواید یاد شده، اجر و ثواب اخروی نیز دارد؛ چراکه بر اساس روایات، تا زمانی که کسی از آن بنا استفاده می‌کند، پاداش و اجر آن، نصیب سازنده بنا خواهد شد؛ بنابراین، چنانچه به دلیل استحکام، طول عمر ساختمان بیشتر شود، پاداش و اجر بیشتری نصیب او می‌شود. رسول خدا (ص) در این باره می‌فرماید: هرکس بدون ستم و تجاوز، بنایی بسازد، یا بدون ستم و تجاوز، درختی بکارد، تا زمانی که یکی از مخلوقات خدا از آن بهره ببرد، خداوند به وی پاداش خواهد داد (Noori, 1408: 13/460).

در خور ذکر است که در دین مقدس اسلام، فقط به جنبه مادی استحکام اشاره نشده است؛ بلکه ابعاد معنوی آن نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ برای نمونه، یکی از عوامل معنوی خراب شدن ساختمان که باعث اختلال و سلب آرامش ساکنانش می‌شود، هزینه ساختن آن است؛ چراکه مطابق با روایت «إِتَّقُوا الْبُنْيَانَ فِي الْحَرَامِ فَإِنَّهُ أَسَاسُ الْخَرَابِ» (Noori, 1408: 3/472) به کار رفتن مال حرام در ساخت بنا، خرابی آن را در پی خواهد داشت.

با توجه به آنچه گفتیم، بدیهی است رابطه بین «نقشه بنا» و «مقاومت سازه» تفکیک‌ناپذیر است؛ از این رو بر مهندسان طراح و محاسب واجب است نقشه‌ای را در اختیار مالکان قرار دهند که افزون بر اقتصادی بودن، حرف اول را در زمینه «استحکام» بزند؛ چراکه هرگونه کوتاهی در این رابطه غیر قابل بخشش بوده و سبب ضمان می‌شود.

شایان ذکر است، در طراحی و محاسبات مهندسی، توجه به متغیر «زمان» و «مکان»، بسیار اهمیت دارد؛ چراکه امکان دارد نقشه‌ای در زمان یا مکانی، مناسب و مفید باشد، اما در زمان یا مکانی دیگر پاسخگوی مقاومت و تأمین شرایط بارگذاری واقعی نباشد.

۱۰. دقت در آپارتمان‌سازی و آپارتمان‌نشینی

ساخت آپارتمان و آپارتمان‌نشینی، دارای احکام فقهی خاصی می‌باشد که بایسته است به هر یک از آن‌ها توجه شود. بدون شک، رعایت این احکام و مقررات اسلامی، زندگی مسالمت‌آمیز و آرامش بخشی را به ارمغان خواهد آورد. در این کتاب، نمونه‌هایی از این احکام را آورده‌ایم.

بلندمرتبه‌سازی

به‌خودی‌خود، مشرف ساختن ساختمان بر ساختمان دیگر جایز است؛ هرچند باعث کاهش روشنایی یا قیمت ساختمان‌های مجاور شود؛ چراکه تصرف شخص در ملک مشروع خود، گرچه به ساختن طبقات بسیار باشد، اشکال شرعی ندارد و ضامن کاهش قیمت همسایه نیست (Akbari, 1396: 130)؛ اما بلند بودن سازه‌ها، نایبست منجر به کوتاه شدن دین مردم شود. امام حسین (ع) از مکانی عبور می‌کرد که ساختمان مرتفعی را دید. امام (ع) فرمود: «رَفَعَ الطَّيْنُ وَ وَضَعَ الدِّينَ» (Noori, 1408: 3/467) گل را بالا برده و دین را پایین آورده است (Gharaati, 1393: 29).

در دنیای معاصر، به اقتضای زندگی ماشینی و به سبب کمبود زمین و جمعیت‌های متراکم، مردم ناچار به سکونت در آپارتمان شده‌اند. اگر مسؤولان توسعه شهری و مهندسان طراح نسبت به مقررات دینی و مباحث فقهی اهتمام بورزند، با وجود اجرای بناهای چند طبقه، می‌توان از آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی آن جلوگیری کرد؛ همان‌گونه که مطابق با آیات «الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ» و «هُمْ فِي الْغُرَفَاتِ آمِنُونَ»^۱ در بهشت نیز زندگی در طبقات و در امنیت و آسایش کامل است (Gharaati, 1393: 52-53).

گفتنی است، چنانچه بلندمرتبه‌سازی حاصل فروش تراکم توسط نهادهای مربوط باشد، حکم متفاوتی دارد که در ادامه، به آن می‌پردازیم؛

فروش تراکم

فروختن تراکم، رویه جاری برخی از شهرداری‌ها شده است. از یک‌سو تابلوها و بنرهایی در نقاط مختلف شهرها در بیان وضعیت خطرناک هوای آلوده و مسموم به چشم می‌خورد، و از سوی دیگر، ساختمان‌های سر به فلک کشیده در حال ساخت‌وساز است. این تناقض در رفتار و کردار، نگران‌کننده است. از نظر کارشناسان، فروش تراکم، نه تنها فروش فضای شهر است، بلکه جریان هوای آزاد شهر را به روی مردم مسدود می‌سازد؛ با این شرایط، آیا فروختن تراکم توجیه شرعی دارد؟ پولی که شهرداری‌ها از این راه به‌دست می‌آورند حلال است؟ یکی از قواعد فقهی بسیار پرمعنا و ارزشمند که مسلمانان می‌توانند با اجرای آن جامعه‌ای سالم، آرام و آباد داشته باشند، قاعده «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» است (Koleyni, 1407: 5/293-294). «لا ضرار» به طور دقیق منطبق است بر آنچه که در حقوق معاصر به «سوء استفاده از حق» معروف است؛ این کار، اولاً ممنوع است؛ ثانیاً هرگونه عمل حقوقی ناشی از آن بی‌اثر و باطل است؛ ثالثاً مالی که از این راه نصیب شخص سوءاستفاده‌کننده می‌شود، حرام می‌باشد؛ زیرا مصداق «أكل مال بالباطل» است (Marefat, 1400: 158).

چنانچه فروش تراکم باعث سختی معیشت دیگران، منع جریان هوای آزاد در شهر و در نتیجه شیوع بیماری‌های تنفسی شود، از مصادیق «ضرار» است. همان چیزی که قاعده بالا آن را خارج از اسلام دانسته است! بنابراین، اگر مالکان برج‌ها با پرداخت پول، موفق به چنین سوء استفاده نامشروعی شوند، مرتکب عمل حرام شده‌اند؛ چراکه در فضایی محدود، املاک مزاحم و مضر سلامت مردم احداث می‌کنند. این پدیده، مشکلات دیگری را نیز برای شهروندان پدید آورده است؛ برای نمونه، می‌توان به افزایش ازدحام و تراکم جمعیت، کاهش دسترسی شهروندان به هوای آزاد و نور خورشید، افزایش مزاحمت‌های شهری و افزایش آلودگی‌های زیست محیطی اشاره کرد. بر اساس قرآن کریم، این مشکلات، کفران نعمت به‌شمار می‌رود و باعث زوال آرامش و امنیت می‌شود.^۲

۱۱. اهمیت ارزش حیا

از آن‌جا که حیا در اسلام ارزش بسیار بالایی دارد، در منابع روایی، موقعیت قسمت‌های خصوصی خانه مثل سرویس‌های بهداشتی، اتاق‌های استراحت و آشپزخانه بیان شده است. امام صادق (ع) در روایت «أَلَيْسَ مِنْ حُسْنِ التَّقْدِيرِ فِي بِنَاءِ الدَّارِ أَنْ يَكُونَ الْخَلَاءُ فِي أَسْتَرٍ مَوْضِعٍ فِيهَا؟!» (Majlesi, 1403: 3/76; Shobbar, 1428: 34) می‌فرماید: آیا از خوبی طرح در خانه‌سازی آن نیست که سرویس بهداشتی در پنهان‌ترین جای خانه باشد؟

۱۲. حفظ حریم‌ها و حرمت‌ها

یکی از مسائل اخلاقی که در فقه نیز مطرح می‌باشد، حفظ حریم و حرمت دیگران است. خداوند سبحان در قرآن مجید می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! در خانه‌هایی غیر از خانه خود وارد نشوید مگر این‌که اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید».^۳

پارک کردن خودرو جلوی در خانه دیگران، وارد شدن به خانه یا زمین دیگران، انداختن نگاه به ملک دیگران، دخالت در کار دیگران و استراق سمع، از جمله موارد شکستن حریم دیگران به‌شمار می‌روند (Akbari, 1396: 35).

۱. زمر (۳۹)، ۲۰.

۲. سبأ (۳۴)، ۳۷.

۳. نحل (۱۶)، ۱۱۲.

۴. نور (۲۴)، ۲۷.

۱۳. حفظ ارزش محرمیت

رعایت احکام محرمیت در معماری و شهرسازی، حرمت و ارزش را برای ساکنان ساختمان‌ها به ارمغان خواهد آورد. معماری گذشته و سنتی، سرشار از مفاهیمی بود که بر اساس فرهنگ، باورها و عقاید اسلامی - ایرانی معنا می‌یافت. یکی از این مفاهیم که از باورهای دینی و فرهنگ اسلامی به صحنه معماری ایرانی راه یافته، مسأله محرمیت است.

محرم کسی است که در نگاه به او محدودیتی وجود ندارد، و ازدواج با او حرام است؛ به غیر از همسر که خود، با ازدواج محرم می‌شود (Fallahzadeh, 2002: 356).

واژگان «محرم»، «محرمیت» و «حریم» از ریشه «حرم» به معانی «اندرونی»، «محل راز»، «پناهگاه»، «مأمن» و «مکانی که از تعرض دیگران در پناه است» می‌باشد (Dehkhoda, 1998; Amid, 2002)؛ چنین مفهومی در معماری با جدا کردن فضای درونی از فضای بیرونی اتفاق می‌افتد؛ به تعبیر دیگر، مراد از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به گونه‌ای است که دارای حریم شود. این تفکیک و تملک یافتن بر فضا، به واسطه رعایت اصول و احکام محرمیت اتفاق می‌افتد که امنیت و آرامش را به ساکنان ساختمان هدیه می‌دهد.

نمونه‌های قابل توجهی از این مهم را در خانه‌های دوران قاجار در شهرهای مختلف شاهد هستیم. رعایت محرمیت در این نوع سازه‌ها، با ایجاد فضاهای محصور، درون خانه معنا شده است؛ فضاهایی امن برای ساکنان، که سرشار از مفاهیم بدیع و نوآورانه است.

اسباب محرمیت

موارد سه‌گانه «نسب»، «سبب» و «رضاع» باعث محرم شدن می‌شوند (Fallahzadeh, 2002: 357). محارم نسبی، کسانی هستند که به دلیل خویشاوندی با یک‌دیگر محرمند و نمی‌توانند با هم ازدواج کنند (Fallahzadeh, 2002: 357-358; Katooziyan, 2006). محارم سببی، کسانی هستند که به سبب ازدواج محرم می‌شوند و نمی‌توانند با هم ازدواج کنند (Fallahzadeh, 2002: 358-359). همچنین اگر کودکی با شرایطی که در رساله‌های توضیح المسائل آمده (Fallahzadeh, 2002: 359; Katooziyan, 2006)، از زنی شیر بخورد، باعث محرمیت رضاعی کودک با برخی از افراد می‌شود (Fallahzadeh, 2002: 359-360).

ارتباط با نامحرم

بر هر زن و مرد مکلفی شرعاً واجب است در تماس و نشست و برخاست با جنس مخالف، حریم ضوابط شرعی و مقررات اسلامی را دقیقاً مراعات نمایند و از هرگونه عمل و رفتاری که آمیخته به ریبه یا موجب فروافتادن در فساد باشد، جداً اجتناب نمایند.^۱ گفتنی است، خانم‌ها می‌توانند با نامحرم صحبت کنند، به شرطی که اولاً؛ به قصد لذت و ریبه نباشد؛ ثانیاً؛ صدای خود را نازک نکنند؛ ثالثاً؛ خوف افتادن به گناه نباشد (Tabatabayi yazdi, 1409: 2/804).

۱۴. مراعات حقوق شهروندی

شهروند به اهل یک شهر یا یک منطقه گفته می‌شود (Moeen, 1984). واژه «شهروندی» بیانگر موقعیت و حالت انسانی است که بر اساس آن باید از حقوق و مزایایی برخوردار شود و تکالیفی نیز بر عهده گیرد (Akbari, 2017: 15). از نظر اسلام، هر شهروند دارای حقوق اجتماعی است؛ در ادامه، چند نمونه از این حقوق را می‌آوریم:

۱. حق حیات و زندگی

این حق، از بنیادی‌ترین حقوق شهروندان به‌شمار می‌رود و بدون آن، سایر حقوق بی‌معنا است. حق زندگی در قرآن کریم بسیار مورد تأکید قرار گرفته است؛ بنابراین، شهرها و ساختمان‌ها باید به گونه‌ای باشند که سلامت افراد تأمین شود؛ برای نمونه، چاله‌ها، راه‌های خطرناک و پرتگاه‌ها باید اصلاح شوند؛ زیرگذرها یا پل‌های هوایی برای گذر شهروندان مهیا شود؛ روی رودخانه‌ها و کانال‌های آب پل‌های مناسب ساخته شود (Gharaati, 2014: 123).

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، استفتائات جدید، ارتباط با نامحرم.

۲. مائده (۵)، ۳۲؛ انعام (۶)، ۱۵۱.

۲. حق آزادی عقیده

یکی دیگر از حقوق مورد توجه قرآن کریم برای شهروندان، آزادی عقیده است؛ بنابراین، مسؤولان شهر و مسکن نباید برای عبادتگاه‌های مذاهب مختلف - تا جایی که مزاحم سایر ادیان و مذاهب نباشند - ایجاد مزاحمت کنند؛ چراکه انسان‌ها از هر زبان و نژادی، با یک‌دیگر برابرند (Gharaati, 2014: 123).

۳. حق آسایش و امنیت

پیامبر اکرم (ص) کسی را مسلمان می‌شمرد که مسلمانان دیگر از دست و زبانش آسوده باشند (Sadoogh, 1413: 4/362). ایجاد گرد و خاک یا سر و صدا - همچون تخلیه تیر آهن - در ساعات استراحت مردم، نمونه‌ای از تضییع این حق شهروندی است (Akbari, 2017: 16).

۱۵. توجه به کودکان، سالمندان و معلولان

مهندسان در ساخت‌وسازها باید به شرایط و نیازهای کودکان، سالمندان و معلولان توجه ویژه کنند؛ چراکه رعایت همه استانداردهای مربوط به کودکان، سالمندان و معلولان الزامی است و تخطی از آن‌ها شرعا جایز نیست (Khamenei, 2009: 484; Mousavi Khomeyni, 1422: 1/148,3/525).

در آموزه‌های اسلامی، توجه به افراد ضعیف و ناتوان سفارش شده است (Gharaati, 2014: 95)؛ حتی امیرمؤمنان علی(ع) در روایت «صَلُّوا بِهِمْ صَلَاةً أَوْعَفِهِمْ» (Sayyid Razi, 1414: 426) به امامان جماعت سفارش فرموده، نمازشان را متناسب با حال ناتوان‌ترین نمازگزاران بخوانند و با طولانی کردن آن موجبات زحمت آنان را فراهم نسازند.

بنابراین، شایسته است در همه مراحل زندگی، از جمله مسکن و توسعه محیط شهری، اشخاص کم‌توان مورد غفلت واقع نشوند؛ در این صورت است که معیار عمومی، گردشگاه‌ها و وسایل حمل و نقل عمومی متناسب با نیازهای این‌گونه افراد طراحی و ساخته شوند؛ نیز در ساخت مسکن منجر می‌شود، دسترسی مناسبی برای کودکان، سالمندان و معلولان به سرویس‌های بهداشتی، راه‌پله‌ها، درها و آسانسورها فراهم گردد.

۱۶. اجتناب از منکرات شهروندی

برخی از مهم‌ترین منکراتی که ممکن است مورد ابتلای برخی از مهندسان باشد عبارتند از:

۱. اسراف در مصالح ساختمانی و مواد غذایی و دور ریختن آن‌ها.

۲. انداختن زباله از خودرو به بیرون.

۳. گذاشتن زباله یا مصالح ساختمانی کنار خانه دیگران یا در مسیر عابران.

۴. باز کردن ناودان و راه فاضلاب به سطح کوچه و خیابان.

۵. باز کردن پنجره مشرف به خانه دیگران.

۶. پوشش‌های تنگ و زننده.

۷. خودنمایی خانم‌ها در اماکن عمومی (Akbari, 1396: 112).

۱۷. رعایت حق الناس

حق الناس یعنی مالی که شخص از کسی تلف کرده یا جنایتی را که موجب دیه می‌باشد بر او وارد کرده است یا دینی از دیگری بر گردن دارد و مانند این‌ها.^۲ از نگاه فقها اگر صاحبان حقی که ضایع کرده‌ایم در دسترس نباشند - هرچند در آینده یا به کمک واسطه - باید به مقدار آن حق، با اذن حاکم شرع، بنا بر احتیاط واجب به فقیر صدقه داد.^۳

رعایت حقوق دیگران

بر هر مکلفی رعایت حقوق دیگران هرچند مربوط به غیر مسلمانان باشد واجب است (Khamenei, 2009: 485).

رعایت حقوق کارگران

رعایت حقوق کارگران لازم است و نباید بیش از توان کارگر از او کار کشید. دعای انسان مؤمن در قرآن کریم چنین است: رَبَّنَا وَ لَا تُحْمَلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ؛^۴ پروردگارا! آنچه بدان طاقت نداریم بر [دوش] ما مگذار.

۱. بقره (۲)، ۲۵۶؛ یونس (۱۰)، ۹۹.

۲. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، استفتانات جدید، اصطلاحات فقهی.

۳. همان.

۴. بقره (۲)، ۲۸۶.

امام صادق(ع) باغی داشت که کارگرانی در آن کار می کردند. هنگامی که کارشان تمام می شد، امام(ع) می فرمود: قبل از آن که عرقشان خشک شود، مزدشان را بدهید (Koleyni, 1407: 5/289).

رعایت حقوق همسایگان

فرآیند ساخت و ساز می تواند باعث ایجاد سر و صدا، سد معبر، تجاوز به حریم معابر و حتی سقوط مصالح شود. کسی نباید با انجام اموری مثل آهنگری در مناطق مسکونی یا بتن ریزی در ساعات نامناسب، باعث مزاحمت، اذیت یا ضرر همسایگان شود. هر یک از این موارد بتنهایی می تواند باعث سلب آسایش مردم بویژه همسایه ها شود! ساختمان هایی که در مجاور سازه در حال ساخت هستند، بیشترین آسیب را در طول دوره ساخت متحمل می شوند. این گونه آسیب ها می تواند به معنای نقض حقوق همسایگان در ساخت و ساز تلقی شود. دین مبین اسلام نسبت به رعایت حقوق همسایه تأکید بسیار کرده است. خداوند سبحان در آیه «وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَ الْجَارِ الْجَنَّبِ»^۱ در شمار مجموعه ای از حقوق اسلامی مسلمانان در قبال یک دیگر، رعایت حقوق چند گروه از جمله همسایگان را مورد سفارش قرار می دهد. با توجه به واژه «تزدیک» و «دور» در این آیه، بهتر است نظر اسلام را درباره حد همسایگی بدانیم. شخصی می گوید از امام صادق(ع) پرسیدم: فدایت شوم! حد همسایگی تا کجا است؟ امام(ع) فرمود: «أَرْبَعِينَ دَارًا مِنْ كُلِّ جَانِبٍ» (Al-hor al-ameli, 1409: 12/132)؛ چهل خانه از هر طرف. متأسفانه در دنیای ماشینی امروز روابط انسانی و عاطفی مردم با یک دیگر چنان به ضعف و خاموشی گراییده که برخی از همسایگان نزدیک نیز کوچک ترین خبری از حال همدیگر ندارند، و در ساخت و سازها نیز حقوق یک دیگر را رعایت نمی کنند. اسلام این رویه را بشدت نکوهش می کند. سفارش های ائمه اطهار(ع) در این باره، موجب شگفتی است. امیرمؤمنان علی(ع) در آخرین وصیت های خود چنین فرمود: خدا را، خدا را در نظر بگیرید در حق همسایگانتان! آن ها سفارش شده پیامبران هستند. پیوسته درباره آن ها سفارش می کرد به اندازه ای که پنداشتیم برایشان میراث معین خواهد نمود (Sayyid Razi, 1414: 422).

۱۸. عدم اشراف (دید) به ملک همسایه

اگرچه یکی از حقوق مالک، ساخت و ساز در ملک خودش است، اما از دیرباز محدودسازی ارتفاع ساختمان ها مورد نظر بوده و در پیشینه فقهی و تاریخی صراحتاً این محدودیت بیان شده است. در روایت «لَا يَبْنِي لِأَحَدٍ أَنْ يَرْفَعَ بِنَاءً فَوْقَ الْكُعْبَةِ» (Koleyni, 1407: 4/230; Sadoogh, 1413: 2/254) امام باقر(ع) فرموده است: شایسته نیست کسی بنایی بلندتر از کعبه بسازد. مرحوم کلینی و شیخ صدوق، این روایت را که صحیح و دارای سند متصل است، در باب «كَرَاهِيَةُ الْمَقَامِ بِمَكَّةَ» ذکر کرده اند؛ یعنی قائل به کراهت چنین عملی شده اند. علامه حلی نیز با توجه به همین روایت، فتوا به کراهت ساختن بنایی بلندتر از کعبه داده است (Helli, 1412: 13/213)؛ یعنی بهتر است چنین عملی انجام نشود. حکمت این روایت و فتوای یاد شده، احترام به کعبه و بزرگداشت آن است (Helli, 1412: 13/213-214)؛ بنابراین، کاملاً روشن است اشراف، مغایر با احترام و بزرگداشت سازه های مجاور است.

ابن فرأء (۳۸۰-۴۸۵ق) در کتاب خود به «ممنوعیت اشراف بر خانه های دیگران» در ساخت مسکن تأکید شده، که گویای قوانین توسعه محیط شهری در آن دوران کهن است (Ebnefarra, 1414: 342)؛ همچنین آثار به جا مانده در شهرهای تاریخی ایران مانند اصفهان، یزد و کاشان، شاهی بر قاعده یکسان بودن سطح سقف ساختمان ها و عدم اشراف بر سایر خانه ها است.

همچنین پیامبر اسلام(ص) فرموده است: «خانه هر کس حرم او است» (Payandeh, 2003: 485)؛ از این رو لازمه معماری اسلامی آن است که در طراحی نقشه های معماری به مسأله عدم اشراف واحدها بر یک دیگر و نیز عدم اشراف بر املاک و منازل همسایه های خارج از آپارتمان توجه شود، تا افزون بر حدود الهی، اسرار مردم نیز محفوظ بماند.

همچنین توصیه می شود درهای اصلی واحدها در آپارتمان های مسکونی، مقابل هم قرار نگیرند، تا در زمان باز بودن درها، اموال ساکنان و حریم خصوصی افراد، در معرض دید همسایه مقابل قرار نگیرد.

قرآن کریم در آیه «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا»^۲ حلال و حرام الهی را «مرز خداوند» معرفی کرده است. بر این اساس، مهندسان موظفند حدود الهی را حفظ نموده، و زمینه اشراف بر ناموس یا اسرار دیگران را فراهم نسازند (Akbari, 2017: 33).

۱. نساء (۴)، ۳۶.

۲. بقره (۲)، ۱۸۷.

۱۹. رعایت ضوابط بازشوها و پنجره‌ها

از بازشوها در ساختمان‌ها به منظور نورگیری یا عبور لوله‌های تأسیسات استفاده می‌شود. پنجره نیز وسیله‌ای است برای ورود نور یا هوا؛ البته در بسیاری از موارد برای جلوگیری از ورود آلودگی هوا یا آلودگی صوتی بسته نگه داشته می‌شوند. امروزه بازشوها و پنجره‌ها فقط منفذی برای ورود نور یا گذشتن تأسیسات نیستند؛ بلکه یکی از عوامل زیبایی در سازه و معماری به‌شمار می‌روند. برخی از احکام بازشوها و پنجره‌ها را می‌آوریم:

۱. باز کردن بازشو و پنجره در خیابان‌ها و کوچه‌ها، در صورتی که برای عابران ضرری نداشته باشد، جایز است (Akbari, 2017: 63).
۲. گشودن در برای رفت‌وآمد به کوچه بن‌بست از سوی کسی که فقط دیوار خانه‌اش به سمت کوچه است بدون اذن صاحبانش جایز نیست؛ ولی گذاشتن پنجره جایز است (Hashemi Shahroodi, 1426: 3/424).
۳. گشودن پنجره به کوچه یا خیابان و حتی ملک دیگری اشکال ندارد (Hashemi Shahroodi, 1426: 3/424; Katooziyan, 2006). آنچه ممنوع است، نگاه کردن به خانه همسایه است که جایز نیست (Akbari, 2017: 33).
۴. کسی حق ندارد از دیوار خانه خود به خانه همسایه در باز کند (Katooziyan, 2006). احداث پنجره نیز باید با رعایت موازین شهرداری صورت گیرد و باعث سلب آسایش، آزار و اذیت همسایه نشود (Akbari, 2017: 90; Katooziyan, 2006).
۵. دیواری که مشترک میان دو نفر یا بیشتر است، هیچ‌کدام بدون اذن دیگری حق گشودن بازشو و پنجره در آن را ندارد (Hashemi Shahroodi, 1426: 2/275-276; Katooziyan, 2006).

۲۰. عدم تقلید از فرهنگ غرب

تقلید از فرهنگ غرب، یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر سبک زندگی اسلامی است. این نوع تقلید، افراد را از فکر خلاق و پرورش استعداد باز می‌دارد؛ زیرا هرچه را که در فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ها ببیند، به همان شکل رفتار می‌کند؛ این مسأله منجر به نابودی زندگی خواهد شد. در این‌جا، به مهم‌ترین ابعاد این تقلید می‌پردازیم:

تشبه به کفار و ترویج فرهنگ آنان

یکی از کارهایی که کفار و دشمنان اسلام سعی در ترویج آن در بین مسلمانان دارند، تشبه مسلمانان به کفار است؛ چراکه آنان دریافته‌اند تشبه به کفار، یکی از راه‌های تهاجم فرهنگی و تغییر فرهنگ مسلمانان است؛ از این‌رو مسلمانان در آموزه‌های اسلامی از تشبه به کفار منع شده‌اند؛ برای نمونه، امام صادق (ع) می‌فرماید: خداوند به پیامبری از پیامبرانش وحی فرمود: به مؤمنان بگو: لباس دشمنان مرا نپوشید، و طعام دشمنان مرا نخورید، و راه‌های دشمنان مرا نپیمایید؛ وگرنه در زمره دشمنان من به‌شمار خواهید رفت (Al-hor al-ameli, 1409: 4/385). در خور ذکر است، معمولاً نمادسازی و استفاده از نمایه‌ها می‌تواند بیانگر یک اندیشه باشد؛ به این معنا که نمادها، درون خود، معنا و مفهومی دارند که می‌توانند گویای یک تفکر خاص باشند؛ چنان‌که هر گروه یا فرقه‌ای برای معرفی خود از نمادهای خاصی استفاده می‌کند تا در ذهن مخاطبان کم‌کم جایفتد، و از این طریق شناسایی شود. در این میان، برخی از نمادها برای معرفی فرقه‌ها و گروه‌های منحرف هستند که قصد دارند از این شیوه جادویی تأثیرگذار، خودشان را معرفی کنند؛ مانند گروه‌های شیطان‌پرستی و فراماسونری و فرقه ضالّه بهائیت که یکسری علائم و نشانه‌های خاصی دارند تا برای پیروانشان شناسایی شوند؛ از این‌رو در درجه اول برعهده مجریان و متصدیان فرهنگی است تا با روشنگری و آگاه‌سازی عمومی، از ترویج آن‌ها جلوگیری کنند؛ چراکه ممکن است عده‌ای از مهندسان از سر بی‌اطلاعی، از این نمادها استفاده کنند و ناخواسته مروج این تفکرات پوچ و انحرافی شوند.

همچنین بر مهندسان لازم است در توسعه محیط شهری، به فرهنگ جامعه اسلامی توجه کنند و از نشر فرهنگ، نمادها و علائم غربی اجتناب نمایند دوری کنند. پیامبر اسلام (ص) در روایت «وَلَا تَسْكُنُوا مَسَاكِينَ أَعْدَائِي فَتَكُونُوا أَعْدَائِي كَمَا كَانَ أَوْلَئِكَ أَعْدَائِي» (Noori, 1408: 3/467) فرمود: در ساختمان‌هایی مثل ساختمان‌های دشمنان من زندگی نکنید که دشمن من می‌شوید؛ همان‌طور که آن‌ها دشمن من هستند.

بر اساس روایات بالا، پیروی از سبک‌ها، نمادها و روش‌های غربی در شهرسازی، معماری، دکوراسیون و طراحی داخلی، افزون بر ترویج فرهنگ غرب، باعث می‌شود در زمره دشمنان خدای متعال قرار بگیریم.

ممکن است چنین سؤال شود: صرف پوشش و پیمودن مسیر دشمنان، چگونه منجر به دشمنی با خدای متعال می‌شود؟! در پاسخ می‌گوییم: ابعاد وجودی انسان عبارتند از: بینش (شناخت)، گرایش (عاطفه) و کنش (رفتار). پیروی از کفار رفته‌رفته لایه بینشی را عوض کرده و مطابق با کفار می‌کند. همین لایه بینشی لایه گرایشی را تغییر داده، و لایه گرایشی نیز باعث تغییر رفتارها می‌شود (Jalali, 2001: 45-55)؛ برای مثال، زمانی که ساختار شهرسازی به گونه‌ای باشد که به مراکز تجاری و مال‌ها منتهی شود و کلپ‌های شبانه مرکزیت یابد، ناخودآگاه مردم به سمت خرید، مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و فساد سوق داده می‌شوند؛ اما اگر مساجد و مراکز فرهنگی اسلامی در شهرسازی مرکزیت یابند، ناخودآگاه مردم به سوی آن‌ها متمایل شده و به صورت مستقیم سبک زندگی و در نتیجه رفتارهای آنان تغییر می‌کند.

در معماری داخلی نیز همین گونه است؛ وقتی آشپزخانه، آبن می شود و فضای اندرونی و بیرونی از بین می رود و فضاهای خانه به سمت مکشوف (پیدا و آشکار) بودن پیش می رود، طبیعتا باید از وسایل و تزئیناتی استفاده کرد که برای مهمان جلب توجه کند، و به دنبال آن، فضاهایی از منزل در مقابل دید قرار می گیرد که باعث حسرت، چشم و هم چشمی، حسادت و مانند آن می شود. روشن است چنین رفتارهایی، مخالف با ارزش های الهی و از خصوصیات دشمنان خدا است.

۲۱. اهتمام به ضوابط نمای ساختمان

امروزه نماسازی کاملاً کیفی و مبتنی بر مبنای نظری است؛ به دیگر سخن، طراحی نما و ضوابط مربوط به آن، از موضوعات محتوایی و کیفی به شمار می رود؛ از این رو در ضوابط آن لازم است احکامی را در نظر بگیریم که شامل بایددها و نبایدهای زیر باشند؛

بایدها در ضوابط نما

استفاده از مصالح بادوام، باکیفیت و مقاوم در برابر فرسایش و آلودگی ها، رعایت ایمنی، بومی سازی، هماهنگی نما با ساختمان های مجاور و بهره گیری از ارزش های اسلامی، از جمله موارد ضروری در ضوابط نما هستند.

نبایدها در ضوابط نما

استفاده از رنگ های نامتعارف و تند، به کارگیری فرم ها و شکل های ناملموس، باز کردن ناودان و راه فاضلاب به سطح کوچه و خیابان، باز کردن پنجره مشرف به خانه دیگران، تقلید از فرهنگ غرب، تشبیه به کفار و ترویج فرهنگ آنان، تجمل گرایی، اشرافی گری و انگشت نما شدن، برخی از محدودیت ها و ممنوعیت های نماسازی به شمار می روند (Akbari, 2017: 90; Ebnefarra, 1993: 342; Khamenei, 2009; (Khamenei, 2017: 318.

نکته: اگرچه مالکیت افراد محترم است، اما اگر نمای سازه گزندگی به هویت دینی یا ملی وارد نماید، می توان مانع مالک سازه از اجرای آن نما شد؛ چراکه نما در معرض دید عموم مردم است. بر اساس قرآن کریم، مالکیت، دلیل جواز هر نوع تصرف و مصرف نیست (Gharaati, 2014: 62-63).

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

آنچه از این پژوهش نتیجه می گیریم آن است که دین اسلام که برای نیکیبختی و موفقیت بشر در ابعاد مختلف برنامه ریزی دارد، معماری و جایگاه آن را نادیده نگرفته و سفارش های گوناگونی پیرامون آن مطرح کرده است. آیات قرآن کریم و روایات معصومان (ع)، نشان دهنده اهمیت، ضرورت معماری و الگوهای مستخرج از آن در اسلام است. اسلام، شاخص های منحصر بفردی از مسکن مناسب و درخور انسان مسلمان را تبیین می کند که توجه به هر یک تأمین کننده سعادت دنیایی و آخرتی انسان است. با بررسی تعلیم اسلامی می توان بسیاری از این شاخص ها را شناسایی کرد که متأثر از شرایط زندگی، عقاید، سرزمین و به دنبال آن بهره مندی از الگوها و عناصر برانزده و موزون است. نتایج این پژوهش گویای آن است که با نگاهی جامع نگر به تعلیم اسلامی می توان به الگوهای طراحی معماری در شأن زیست بوم مسلمانان دست یافت. توجه به این شاخص ها و نمونه های کاربردی آن، گویای عظمت فرهنگ اسلامی و محافظت از منزلت انسانی است. این شکل از معماری، به تدریج در اثر آشنایی با فرهنگ غرب و تقلید از آن، دچار آسیب جدی شد. در این جهت، مهندسان باید با در نظر گرفتن تعلیم اسلامی و الگوگیری از معماری گذشته مسلمانان، از تشبیه به کفار و تسلط معماری غربی بکاهند. بدیهی است برای تحقق این امر، فرهنگ سازان و علمای مذهبی از جمله فقها نقش مهمی را برعهده دارند. آنان می بایست با نظارت جدی و برنامه ریزی جامع و دقیق بر ساخت و سازها و توسعه محیط شهری، از اجرای تولید انبوه سازه های بی هویت که فقط در راستای رفع نیازهای مادی است، جلوگیری کنند.

References

1. The Holy Quran.
2. Akbari, M. (2017). Urban rules, Qom: Fetyan.
3. Al-harrani, H. (1404). Tohaf al-oghool, Qom: Jamee modarresin.
4. Al-hor al-ameli, M. (1409). Vasaal al-shia, Qom: aalulbayt.
5. Amid, H. (2002). Amid dictionary, Tehran: Amir Kabir.
6. Barghi, A. (1992). Al-mahasen, Qom: Dar al-kotob al-eslamiyah.
7. Beyhaghi, A. (1423). Shoab al-iman, Riyadh: Maktabat al-roshd.

8. Dehkhoda, A. (1998). Dehkhoda dictionary, Tehran: University of Tehran.
9. Ebnehayyoon, N. (2006). Daaem al-eslam, Qom: aalulbayt.
10. Ebnefarra, M. (1414). Al-ahkam al-soltaniyah, Beirut: Dar al-fekr.
11. Ebnemanzoor, M. (1414). Lisan al-arab, Beirut: Dar sader.
12. Elahizadeh, M., Siroosi, R. (1393). Modeling housing based on Islamic lifestyle, Religious lifestyle quarterly, 1(1), 35-52.
13. Fallahzadeh, M. (1381). Jurisprudence education, Qom: Al-hadi.
14. Gharaati, M. (2014). The appearance of housing and the Islamic city, Qom: Cultural center of lessons from the Quran.
15. Hashemi Shahroodi, S. (1426). The culture of jurisprudence according to the religion of Ahl al-Bayt, Qom: Islamic jurisprudence encyclopedia institute.
16. Helli, H. (1412). Montaha al-matlab, Mashhad: Majmaa al-bohoos al-eslamiyeh.
17. Information site of the Office of Preservation and Publishing of the Works of Grand Ayatollah Khamenei, "New Consultations", "Statements", "Educational Treatise" section.
18. Islamic Council Research Center website, "Civil Law" section.
19. Jalali, H. (1380). An introduction to the discussion of vision, tendency, action and their mutual effects, Marafet Quarterly, 50(10), 45-55.
20. Katooziyan, N. (2006). Civil law in the current legal order, Tehran: Mizan.
21. Khamenei, S. (2009). Resaleh Ajvabat al-esteftaat, Tehran: Beyn al-mallal.
22. Khamenei, S. (2017). Resaleh Amoozeshi(2), Tehran: feghhe rooz.
23. Khamenei, S. (2018). Resaleh Amoozeshi(1), Tehran: feghhe rooz.
24. Koleyni, M. (1407). Kafi, Tehran: Dar al-kotob al-eslamiyah.
25. Majlesi, M. (1403). Bahar al-anvar, Beirut: Dar al-ehya al-toras al-arabi.
26. Marefat, M. (1400). Sharia Regulations of Building and Engineers, Qom: Khadem al-reza.
27. Moeen, M. (1984). Moeen dictionary, Tehran: Amir Kabir.
28. Mousavi Khomeyni, S. (1422). Esteftaat, Qom: Jamee modarresin.
29. Noori, H. (1408). Mostadrak al-vasael, Qom: aalulbayt.
30. Payandeh, A. (2002). Nahj al-fasahah, Tehran: Donyaye danesh.
31. Sadoogh, M. (1983). Al-khesal, Qom: Jamee modarresin.
32. Sadoogh, M. (1413). Man la yahzoroh al-faghih, Qom: Jamee modarresin.
33. Sadoogh, M. (1406). Savab al-Amal, Qom: Dar al-sharif al-razi.
34. Sayyid Razi. (1414). Nahj al-Balaghah. Qom: Hejrat.
35. Shahriyari nasab, F., Mirzakoochak, A. (2015), Revival of the traditional identity of Islamic-Iranian architecture in contrast to contemporary postcard architecture, Rasht: Payam Noor university.
36. Shobbar, A. (1428). Teb al-aemmah, Beirut: Dar al-ershad.
37. Tabatabayi yazdi, S. (1409). Al-orvat al-vosgha, Beirut: Alami.